

Головіна О.В.

кандидат історичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 94(477)“19/20”

РОСІЙСЬКА ПРАВА ІДЕОЛОГІЯ В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХ ст. ЯК ПЕРЕДУМОВА СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Розглянуто становлення національної та політичної ідентичності в Україні в історичному дискурсі, існування подвійних ідентичностей у колективній та індивідуальній свідомості українців на початку ХХ ст., проблему вибору ідентичностей у сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: українська національна ідентичність початку ХХ ст., політична ідентичність, подвійні ідентичності, проблема ідентичності у сучасній Україні.

Постановка проблеми. У дослідженні розглянуто трансформацію правої російської ідеології від монархізму до націоналізму як ідеологічної передумови політичних процесів в Україні початку ХХ ст. та сьогодення. Вивчення даної проблематики має велике значення для подальшого розв'язання історико-політичних аспектів політичних процесів початку ХХ ст. та їх ідеологічних передумов, а також для розуміння сучасних політичних процесів.

Проблема національної та політичної самоідентифікації громадян України постає надзвичайно актуальною і невідкладною в контексті формування модерної української нації європейського типу. Пошуки ідентичності у сучасній Україні та наукове осмислення даного кола питань диктується нагальними потребами українського суспільства – необхідності консолідації нації та захисту суверенітету та цілісності держави. Адже процеси завершення державо- і націєтворення нерозривно пов'язані із процесами формування спільної ідентичності громадян України. А саме: поступ у визначенні національної та політичної ідентичності стає рушієм у формуванні нових структур свідомості, оновленої ментальності української нації в її духовно-культурній суверенності та політичній єдності.

Виклад основного матеріалу. Розглянуто проблематику трансформації офіційної загальноімперської правої ідеології від монархізму до націоналізму, засадами якої була ідеологічна тріада «православие – самодержавие – народность», як ідеологічні передумови політичних процесів в Україні початку ХХ ст. та сьогодення. Вивчення означеної проблематики має велике значення для дослідження політичних процесів початку ХХ ст. та їх ідеологічних передумов для розуміння сучасних політичних процесів та політичних органі-

зацій, що діяли в Україні у період 1905 – лютий 1917 р.: від чорносотенних союзів до створених у 1908 р. організацій російських націоналістів.

Для всебічного розуміння складних соціально-політичних процесів, що відбуваються в сучасній Україні, необхідно дослідити їх історичні передумови, оскільки дослідження особливостей формування національної та політичної ідентичності на українських землях неможливе поза історичним дискурсом, що у межах даної розвідки охоплює період із початку ХХ ст.

Формування понятійного апарату – одне із завдань історичних досліджень. Проаналізувавши зміст понять «чорносотенний» та «монархічний», можна дійти висновку, що ці поняття не є тотожними, оскільки монархізм, як політична ідеологія, становить складний комплекс течій різних ступенів радикальності: від поміркованих до екстремістських, що не визнавали ніяких обмежень монархічної влади та готові були захищати традиційний устрій будь-якими засобами.

Розглянувши різні точки зору на використання термінології у роботах сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників, можна зробити висновок про доцільність використання при вивченні правих, тобто таких, що виступають за *status quo*, політичних об'єднань такого термінологічного апарату:

– поняття «монархічний» є загальним для ідеологічних напрямів та рухів, що формувалися у Російській імперії упродовж ХІХ та склалися у цілісну систему на початку ХХ ст., були спрямовані на підтримання, збереження та зміцнення існуючого монархічного ладу; поняття «консервативний» є родовим по відношенню до поняття «монархічний» та може використовуватися як узагальнююче;

– поняття «правомонархічний», «охоронний», «реакційний» є нейтральними за змістом та можуть використовуватися як тотожні для означення політичних рухів та течій в Україні та в цілому на території Російської імперії. Їх посилення пов'язано із небезпекою освяченому традицією та владою установленому ладу на початку ХХ ст.: у 1905–1907 рр. російській самодержавній владі загрожували революційні сили, а після придушення революційних виступів головною загрозою стає український національний рух;

– поняття «чорносотенний», «крайне правий», «чорносотенно-монархічний» є тотожними та використовуються до позастанових об'єднань радикальної спрямованості та відповідного руху, представники якого припускали використання будь-яких засобів для захисту та збереження існуючого традиційного устрою;

– «російський націоналістичний» – це напрям консервативного руху, що виник на території України у період загрози територіальній цілісності Російській імперії та загострення відцентрових (сепаратистських) тенденцій.

У дослідженні розглянемо праву загальноімперську ідеологію: від монархізму до російського націоналізму, як передумову політичних процесів на території України на початку ХХ ст., наслідки яких спостерігаються у політичних процесах сьогодення, оскільки ідеологічні чинники значною мірою визначають та обумовлюють вектор державотворчого і політичного процесів.

В історичних умовах розвитку українського народу формування національної та політичної української свідомості значно ускладнювалося. За несприятливих обставин для національного розвитку українського народу, передусім масової денационалізації вищих, найбільш освічених і впливових прошарків українського суспільства, в українського населення формувалися подвійні (іноді і потрійні) ідентичності. Феномен множинної ідентичності був типовим явищем, притаманним імперіям XIX ст. Подвійні ідентичності у суспільній свідомості українців: як колективній, так і індивідуальній, були на початку XX ст. звичайним та розповсюдженим явищем.

Додатковою причиною існування подвійної політичної лояльності було створення у Російській імперії певної суспільно-економічної ситуації, що майже унеможлиблювала відкрите протистояння системі монархічної державної влади. Феномен подвійної політичної лояльності та пов'язану з ним подвійну національну самоідентифікацію української інтелігенції розглянуто у монографії І. Гирича, присвяченій українській суспільно-політичній думці середини XIX – початку XX ст. у Наддніпрянській Україні [1]. Отже, досліджуючи процеси формування національної та політичної ідентичностей у населення українських земель на початку XX ст., необхідно зважати на особливості формування національної української самоідентифікації та враховувати складність етнополітичних процесів, що мали поширення саме на території України.

Як зазначає В. Любченко, особливістю правого руху на території України була участь у ньому етнічних українців – вагомий відсоток становили етнічні за походженням українці й серед представників російських націоналістичних партій, які відповідно до тогочасної офіційної доктрини про єдність російського народу самоідентифікували себе як росіяни («русские»). Як зазначає В. Любченко, позиція російських націоналістичних організацій в українському питанні – це одночасно й позиція політично активних етнічних українців – представників вищих верств суспільства, які повною мірою використовували переваги, що їх надавала їм офіційно визнана належність до панівної в імперії нації [3].

Політична ідеологія, відбиваючи політичні відносини, включає систему поглядів, ідей, цінностей, теорій, в яких знайшли відображення інтереси політичних суб'єктів, цілі, завдання, методи, засоби політичної діяльності.

Трансформація охоронної ідеології від монархічної до націоналістичної пов'язана зі змінами у соціально-політичному житті Російської імперії початку XX ст. та безпосередньо на території України. Праві політичні течії та рухи у загальному значенні визначаються як такі, що спрямовані на підтримання, збереження та зміцнення існуючого ладу. Піднесення крайне правої ідеології у різноманітних проявах відбувається тоді, коли освяченому традицією та владою усталеному ладу загрожує небезпека. Саме така ситуація склалася у Російській імперії на початку XX ст.: існуючому устрою у 1905–1907 рр. були протиставлені революційні сили, а згодом – український національний рух.

Загострення національного питання у роки першої російської революції та національно-визвольні рухи, що охопили територію Російської імперії, та насамперед Україну, призвело до активізації правих сил та їх консолідації на основі російського націоналізму. Загроза існуючому ладу змусила ідеологів монархізму шукати нову ідею, що змогла б згуртувати своїх прихильників. Саме такою ідеєю, що об'єднала представників панівного табору за нових умов, став російський націоналізм.

На зміну застарілій та дискредитованій непопулярними заходами під час загрози для існуючого ладу системі чорносотенних організацій була запропонована нова ідеологія – великоросійського націоналізму, – що мала згуртувати навколо себе прихильників збереження російської державності та зміцнення влади російського монарха на ідеологічних засадах «самодержавие – православие – народность».

Унаслідок занепаду чорносотенних організацій доби першої російської революції виникла нагальна потреба у створенні політичних партій, які стали б виразниками оновленої охоронної ідеології. Ці об'єднання за своїм соціальним складом не мали базуватися на широких народних масах, були створені без залучення «народних низів», бо сила такої партії полягала не стільки у масовості, скільки в її ролі у політичному житті країни, насамперед, у Державній думі. Таким чином, на початок 1908 р., коли революційне піднесення змінилося періодом реакції, стало зрозуміло, що необхідні об'єднання, які б дали російському народу національну ідею.

Таким чином, у російській правій ідеології початку ХХ ст. доцільно виділити дві складові: монархічний рух, що виник як реакція на загрозу самодержавному ладу, російський націоналізм, як поміркований напрямок, що прийшов на зміну правомонархічному – чорносотенному руху. У цих напрямках правої російської ідеології можна виділити спільне та виокремити відмінності.

Російський націоналізм, як доктрина, формувався у межах монархічної ідеології. Виникнення та існування російського націоналізму було неможливим без ідеологічних монархічних засад. На початку ХХ ст. в Україні, як частині Російської імперії, панівною була монархічна, охоронна ідеологія, в основі якої була уваровська тріада «самодержавие – православие – народность».

Ідеологія російського монархізму мала чітку, що складалася століттями, структуру, складовими якої були: ідея «споконвічності», «історичності», монархічних начал для Росії; ідея «надкласовості» самодержавної влади та її народного начала; ідея єдності царя з народом.

Самобутність російської державності, її відмінність від західних та східних деспотій доводилася на основі аргументації правого крила слов'янофілів про відмінність історії Росії від історії західноєвропейських держав. Якісно нового змісту теорія самобутності історичного розвитку Росії набула після поразки Росії у російсько-японській війні 1904–1905 рр. і революційних подій 1905–1907 рр. У середовищі інтелігенції поживавився процес пошуку ідей,

які б визначили вектор історичного розвитку Росії: захід чи схід.

Досліджуючи складові монархічної ідеології, можна дійти висновку про те, що уваровська тріада «самодержавіе – православіе – народність» залишалася пануючою в охоронній ідеології самодержавства. Принцип націоналізму, що згодом виділився як окремий, є трансформованим до нових умов принципом «народності». Таким чином, можна зробити висновок, що монархічні та російські націоналістичні політичні організації були виразниками охоронних ідей у Російській імперії та, зокрема, на Україні. Ідеологічними передумовами діяльності правих політичних партій та організацій були правомонархічна ідеологія та російська націоналістична ідеологія, які доцільно розглядати як два напрямки єдиної консервативної ідеологічної течії – російського монархізму.

Існування подвійних лояльностей та ідентифікацій українців початку ХХ ст. та вплив цих факторів на формування свідомості сучасних українців викликали коло проблем, що потребують розгляду:

- умови формування національної та політичної української ідентичності, ідентичностей в Україні;
- проблема існування подвійних ідентичностей у колективній та індивідуальній свідомості українців початку ХХ ст.;
- вплив подвійних ідентичностей у суспільній свідомості на вибір ідентичностей у сучасній Україні;
- проблеми пошуку ідентичності у сучасній Україні.

Висновки. Наявність подвійних ідентичностей у суспільній свідомості у минулому впливає на вибір ідентичності у сучасній Україні. Досить часто спостерігається подвійна російсько-українська ідентичність, тому сьогодні перед громадянами України стоїть важкий і довгий шлях пошуку ідентичності, адекватної етнополітичній ситуації в Україні. Таким чином, однією з причин кризи національної ідентичності є приналежність громадян України до різних соціально-культурних традицій, що виражається у наявності у світогляді взаємовиключних установок.

Проблема національної та політичної самоідентифікації громадян України постає надзвичайно актуальною і невідкладною в контексті формування модерної української нації європейського типу. Пошуки ідентичності у сучасній Україні та наукове осмислення даного кола питань диктується нагальними потребами українського суспільства – необхідності консолідації нації та захисту суверенітету та цілісності держави. Адже процеси завершення державо- і націєтворення нерозривно пов'язані із процесами формування спільної ідентичності громадян України. А саме: поступ у визначенні національної та політичної ідентичності стає рушієм у формуванні нових структур свідомості, оновленої ментальності української нації в її духовно-культурній суверенності та політичній єдності.

Бібліографічні посилання

1. Гирич І. Б. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / І. Б. Гирич. – К. : Укр. письменник, 2014.
2. Грушевський М. З б'їжучої хвилі: статті і замітки на теми дня. 1905–1906 / М. Грушевський. – К., 1906 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1906/ZBizhXvyli.html>
3. Грушевський М. На руїнах / М. Грушевський // З б'їжучої хвилі : статті і замітки на теми дня. 1905–1906 / М. Грушевський. – К., 1906 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1906/ZBizhXvyli/NaRujinax.html#Line23>
4. Любченко В. Б. Проблема національної самоідентифікації етнічних українців – учасників російського націоналістичного руху в Наддніпрянській Україні (1908–1914 рр.) / В. Б. Любченко // Укр. іст. зб. – К. : Інститут історії України НАН України, 1997. – № 1. – С. 184–201.

Головина О.В. Российская правая идеология в Украине в начале XX в. как предпосылка современных политических процессов. Рассмотрено становление национальной и политической идентичности в Украине в историческом дискурсе, существование двойных идентичностей в коллективном и индивидуальном сознании украинцев в начале XX в., проблема выбора идентичностей в современном украинском обществе.

Ключевые слова: украинская национальная идентичность начала XX в., политическая идентичность, двойные идентичности, проблема идентичности в современной Украине.

Golovina O.V. Russian right ideology in Ukraine early in XX century as precondition of contemporary political processes. The research studies the development of the national and political identity in Ukraine in a historical discourse, the existence of dual identities in the collective and individual consciousness of the Ukrainians in the early twentieth century, the problem of choice of identities in the contemporary Ukrainian society.

Keywords: Ukrainian national identity in the early twentieth century, political identity, dual identities, the problem of identity in contemporary Ukraine.

Надійшла до редакції 23.06.2016